

JASLARDI TÁRBIYALAWDA ULLI OYSHILLARDÍN QARASLARI

Djamilova Gulbaxar Joldasbaevna

*Ájiniyaz atındaǵı NMPI, Anıq hám tábiyǵiy pánlerdi
aralıqtan oqıtıw kafedrası assistent oqıtıwshısı*

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.15079446>

***Annotaciya.** Milliy ideya, milliy máplerge xızmet, qılatuǵın qádiriyatlardı úyreniw, barların abaylap saqlaw, rawajlandırıw, joqların qálıplestiriw, eń aldi menen jaslarımızdı usı bilim hám kónlikpelerge tárbiyalaw ruwxıylıq salasındaǵı tiykarǵı wazıypa bolıwı tiyis.*

***Kalit sózlar:** ma'naviyat, marifat, jaholat, tarbiya, bilim*

Ǵárezsiz Ózbekstanda joqarı milliy hám ulıwma insanıylıq qádiriyatlardı tiykarlanǵan jańa puqaralıq jámiyeti qurılmaqta. Búgingi kúnde mámleketimizde huqıqiy mámleketshilik hám puqaralıq jámiyetiniń huqıqiy, siyasiy, ekonomikalıq hám ruwxıy tiykarların qurıwda úlken jetiskenliklerge erisildi. İnsan civilizaciyasınıń kóp ásirlik tariyxı jámiyetti jańalawdın eń názik hám qıyın tarawı - bul insanlardın ańlaw, oylaw tarawı ekenliginen dárek beretuǵının atap ótiw orınlı. Jámiyette túpkilikli ekonomikalıq, sociallıq ózgerisler júz beriw menen birge adamlardıń sanasında usınday ózgerislerdiń qálıplesiwi ózgeshe tárizde ótedi.

Ózbekstan Respublikasınıń birinshi Prezidenti I.A.Karimov atap ótkenindey,..."jańalanıw processleri sebepli búgin adamlarımızdın sana-sezimi, olardıń Watan táǵdirine, átirapta júz berip atırǵan waqıya-hádiyselerge múnásibeti túp-tiykarınan ózgermekte. Elimizde joqarı mánawiy pazıyletler, demokratiyalıq qádiriyatlar bekkemlenbekte, eń áhmiyetlisi, xalqımızdın ámelge asırılıp atırǵan keń kólemlı jańalanıwlarǵa baylanıslılıq sezimi, mámleketimizdiń kelesheğine bolǵan isenimi artıp barmaqta" [1.100].

Elimizde ámelge asırılıp atırǵan jedel reformalar dáwirinde dúnya civilizaciyasına úlken úles qosqan ullı ulamalardıń shaxsın, ilimiy-mánawiy miyrasın hár tárepleme, tereń úyreniwge úlken itibar berilmekte. "Biz ata-babalarımızdın danıshpanlıq dástúrlerine ámel etip, olardıń ideyaların tereń ańlaǵan halda, isenimli reformalardı ámelge asırmaqtaımız, mámleketimizdiń jańa kelbetin qálıplestiriw jolınan barmaqtaımız" [2]. Usınday danıshpan ata-babalarımızdın ulıwmainsanıylıq demokratiyalıq qádiriyatlardı rawajlandırıw, tınıshlıq hám paraxashılıqtı ornatiwǵa baylanıslı insanıylıq jumısı, ilimiy-filosofiyalıq hám ádep-ikramlılıq koncepciyaları, sociallıq-ádep-ikramlılıq ideyaların ashıp beriw boyınsha ilimiy izertlewlerdi jáne de tereńlestiriw zárúrligi bar.

Abu Nasr Farabiy Orta Aziyanıń ullı oyshılı, ol aqıl, ilim-máripat hám ádep-ikramlıqtıń óz ara baylanıslılıǵın atap ótip, olardı baxıt-ıǵbalǵa erisiwdiń tiykarǵı

quralı dep biledi. Onıń aytıwınsha, baxıt-saadatqa insan óz aldına, birden erise almaydı, adamǵa tálim-tarbiya beriw isi tábiyat qubılıslarındaǵı sıyaqlı óz maqsetleri ushın paydalana biliw hám bul iste basqa adamlar menen durıs munásibette bolıw, tártip qaǵıydaların durıs úyrenip, jámiyet talaplarına juwap bere alatuǵın adam sıpatında qalıplesiw kerek degen edi. Ol adamnan aqıl, miynet, bilim hám ózine súyeniwdi talap etedi. "Baxıt-ıǵbalǵa erisiwdiń birden-bir jolı barlıq iygilikli islerdi jaqsı niyetler menen orınlaw, jaqsı ámellerge súyeniw menen birge biyǵárezlik hám baxıtsızlıq keltirip shıǵarıw múmkin bolǵan islerden ózin tıyıwdı biliw bolıp esaplanadı," deydi oyshıl [3.12].

Ibn Sina tárbiya haqqında sóz eter eken, jaqsı minez-qulıq ta jaman minez-qulıq ta ádet sebepli erisiledi, dep atap ótedi. Ádetleniw degende ol qanday da bir ishárektiń kóp ret hám uzaq waqıt dawamında tákirarlanıwın túsinedi. "Shınında da gózzal minez-qulıqlar usınday úyreniwden júzege keledi. Tap sonday-aq, unamsız minez-qulq da usınday ádetleniwden júzege keledi," deydi ibn Sina. Insanǵa gózzal minez-qulq iyeleri jaqsı pazıyletler, kerisinshe, jaman hám ádepsiz minez-qulq iyelerinen unamsız illetler ótiwi múmkin.

Ibn Sino óz kóz qaralarında tálim-tárbiya máselelerin de analiz etedi. Oyshıl balanıń kamalǵa keliwinde, onıń salamatlıǵın ósiwinde medicinanıń ornı teńsiz ekenligin atap ótiw menen birge fizikalıq tárbiyaǵa da ayrıqsha itibar qaratadı. Allanıń pikirinshe, eger dene tárbiyası durıs alıp barılsa, ol adam denesine jeńillik beredi, onda tuwma ıssılıqtı arttıradı:..."dene tárbiyası adamdı tereń hám izbe-iz dem aliwga májbúr etetuǵın ıqtıyarlı háreket bolıp tabıladı. Ortasha ráwishte hám óz waqtında dene tárbiyası menen shuǵıllanıwshı adam buzılǵan kesellikler sebepli kelgen keselliklerdiń hám mırza hám de ótken kesellikler sebepli keliwshi keselliklerdiń emleniwine mútáj bolmaydı" [4.28].

Ibn Sina ádep-ikramlılıq máselelerine úlken itibar berip, kishi peyillik, ilim iyelew, danıshpanlıq, saqawatlılıq, adamgershilik, doslıq, hadallıq, qanaatlanıwshılıq, sabır-taqat, iybe, sabırlılıq, shıdamlılıq hám basqa insanıyılıq pazıyletler haqqında sóz etedi. Ilim paz adamgershilikke qarsı bolǵan jaramsız illetlerge jánjellik etiw, dushpannan qorqıp qashıw, dámegirlik, razillik, kámbaǵaldı talaw, qıynalıq etiw, sudxorlıq, miyrimsizlik, ádep-ikramlılıq hám basqalardı kirgizedi. Ibn Sina adamlardı doslıqqa, jaqsılıq hám jaqsılıqqa, haqıyqat ushın gúreske, awızbirshilikli bolıwǵa shaqırdı.

Ullı shayır Berdaq jaslardı tárbiyalawdaǵı eń baslı maqset, onıń keleshekte jámiyet, xalıq ushın paydalı azamat bolıp jetilisiwin qarastırıwdan ibarat dep kórsetti.

Bala tárbiyasında Berdaq ata-ananıń hám ustazdıń xızmetin joqarı bahaladı. Ustaz jaslar aldına ádep-ikramlı, mehriban, adamgershilikli hár tárepleme sawatlı, órnekli bolıwı kerek, bunısız ustaz óz shákirtlerinde jaqsı minez-qulıqtı qáleplestire almaydı dedi.

Sonday-aq jaslarda jaqsı páziletlerdi qáleplestiriwde jasaytuǵın ortalıq, tárbiya hám násillik qatnasıqlardıń tásiri bar ekenligin túsindiridi. Ullı oyshılarımızdıń danalıq násiyatları, ádep-ikramlılıq, tálim-tarbiya boyınsha kóz-qarasları, millettin mápin, abırayın húrmetlewge qaratılǵan milliy ideologiyanıń tiykarın quraydı. Bul kóz-qaraslarǵa ruwxıy erkinlik, morallıq tazalıq hám ómirsheńlik tán.

Milliy ideya, milliy máplerge xızmet, qılatuǵın qádiriyatlardı úyreniw, barların abaylap saqlaw, rawajlandırıw, joqların qáleplestiriw, eń aldı menen jaslarımızdı usı bilim hám kónlikpelerge tárbiyalaw ruwxıylıq salasındaǵı tiykarǵı wazıypa bolıwı tiyis.

Beruniy óz shıǵarmalarında insannıń dóretiwshilik iskerligine úlken baha beredi. Belsendi insan óziniń miyneti menen jámiyetke, átirapındaǵılarǵa payda keltiredi, onıń pazıyletleri de miynet arqalı kásipleseidi. Jaqsılıq, jaqsılıq, insaniylyq, haqıyqatlıq, joqarı mártebelilik, miyrim-shápáát, doslıq adamda birden payda bolmaydı, al olardı qolga kirgiziw ushın ol sabır-taqatlı, erk-ıqrarlı, bekkem isenim-isenimine iye bolıwi, ilim sırların iyelewi kerek. Beruniy insandı tómenlestiriwshi jaramsız illetler, jaman minez-qulıqlarǵa ilimsizlik, biymánilik, kemshilik, jalgansılıq, gázebi, ádepsizlik, ózine beriliw, ádepsizlik hám basqalardı kirgizedi.

Beruniy jaqsı ádetlerge tárbiyalanǵan ádil jaqsı islerdi dóretiwge uqıplı bolatuǵının eskertip, jaqsı minez-qulıq jańalıqtıń alamatı ekenligi, sonlıqtan jaslarda ádep-ikramlıqtı erteden qáleplestiriw kerekligin ayttı.

Beruniy, «oqımaǵan, real bilimlerden xabarsız adamlardıń dúnyanı túsiniwi sheklengen dárejede bolatuǵınlıǵın ayttı. Xalıqtıń ishinde túrli isenimlerge aldandıwshılıqtıń kópligi usınan dep kórsetti. Sebebi bilimsiz adamlardıń kewli ırımlarǵa meyil boladı»- dep jazǵan edi.

Beruniy óz salafları sıyaqlı ádalatlı hám jaqsı húkimdar mámleketti basqarıwı kerekligin uqtıradı. Onıń pikirinshe, patshalıq lawazımına óziniń kelip shıǵıwı, shańaraǵı menen emes, al xızmetleri, xalıqqa etken ǵamxorlıǵı, sabır-taqatı hám qatańlıǵı menen erisiwi kerek. Eń áhmiyetlisi, mámleketti basqarıwǵa talantı, qábiletine iye bolǵan insan ǵana bunday joqarı lawazımdı iyelewge haqlı. Beruniydiń pikirinshe, "Tábiyat basqarıwǵa beyim bolǵan húkimdar óz pikir hám qararlarında qatań bolıwı kerek, óz islerin ámelge asırıwda filosoflardıń nizamlarına

Aleksandr Makedonskiy Aristoteldiń filosofiyalıq damshpanlıǵına ámel etkenindey, boysınıwı kerek [5.74].

Beruniydiń adamgershiligi Orta Aziya hám Hindstan xalıqlarınıń mádeniy baylanısları, doslıǵın bekkemlewde, túrli basqınshılıq urısların qaralawda, tınıshlıq hám turaqlılıq ushın gúreste bilinedi. Bul baǵdarda ilimpazdın "Hindstan" shıǵarması úlken áhmietke ie. Bul shıǵarmasında ol hár túrli kelispewshilikler, diniy sabırsızlıq hám jazalaw, musulmanlar menen hindler arasındaǵı dushpanlıq hám kelispewshilikler, ádalacızlıqlarǵa qarsı shıǵadı. Sol dáwirde kasta qaǵıydaları hám din basqa xalıqlar arasında baylanıs ornatiwǵa, olardıń mádeniy qádiriyatlarınan paydalanıwǵa kesent beretuǵın edi. Mutafakkir milliy hám diniy shekleniwge qarsı shıqtı. Kastashılıq nızamların ol aqılǵa muwapıq emesligin atap ótti, sebebi bul jaǵday basqa xalıqlardıń mádeniyatın úyreniwge jol qoymaydı, olardıń ádep-ikramlılıǵı, máresimleri, diniy isenimi haqqında naduris juwmaqlar shıǵarıwǵa alıp keledi. Ilimpazdın pikirinshe, kasta qatnasıqları hindler menen basqa xalıqlar arasında jaqsı baylanıslar ornatiwǵa kesent beredi. Sol sebepli Beruniy "dúnyada óz jerlerinen basqa jer joq, óz jınıslarınan basqa xalıq joq... ózlerindegilerden basqa ilim joq..." dep esaplaytuǵın adamlardıń pikirine qosılmaydı.

Farabiy, ibn Sina hám Beruniylerdiń jámiyetlik-siyasiy hám ádep-ikramlılıq kózqarasların analiz etiw bunnan dárek beredi, olardıń jámiyettiń payda bolıwı, mámleketti basqarıw, saltanat húkimdarlarınıń iskerligi, olardıń xalıqqa múnásibeti, ádep-ikramlılıq, tálim-tárbiya haqqındaǵı pikirleriniń tiykarın adamgershilik quraydı. Olardıń bul pikirleri keyingi dáwirlerde jetik insan tárbiyası pikirlewdiń rawajlanıwına salmaqlı tásir kórsetti.

Búgingi xalıq aralıq turmısta, adamzattıń rawajlanıwında áskeriy kúsh emes, al jeke imkanyat, aqıl, oy, aldınǵı texnologiyalar sheshiwshi áhmietke iye boldı. Házirgi waqıtta ullı babamız Ámir Temurdiń «Kúsh ádillikte» degen belgili pikirin tolıqtırıp «Kúsh-bilimde hám aqılǵa» dep qollanıwǵa boladı. Xalıq Al-Buxariy, Al-Ferganiy, Al-Xorezmiy, Al Beruniy, Ibn Sino, Ulúgbek sıyaqlı ilimpazlardı hám oyshılardı bahalaǵan, húrmetlegen. Siziń milliy tariyxımızǵa hám ulıwma adamgershilik progressine, jámiyettiń rawajlanıwına biybaha úles qosqan ilimpazlardıń filosofiyalıq, pedagogikalıq, ideologiyalıq kóz-qarasların uyreniw xázirgi dáwirde milliy ideologiyanı jaslar sanasında qalıplestiriwde úlken áhmietke ie. Jaslar tárbiyası tarawında xalqımızdıń ruwxıy miyrasları, milliy qádiriyatları qural sıpatında óz ornın ielep alıwı tiyis. Óz dáwirlerinde shıǵıstıń belgili oyshıl ulamaları ózleriniń dóretken shıǵarmalarında, qosıqlarında, ǵázellerinde, ádebiy miyraslarında jaslarımızdı ruwxıy jaqtan tárbiyalaw, olardıń ádep ikramlı bolıwı, óz Watanın súyip

qádirine jetiwi. Usınday máselelerge ayrıqsha itibar bergen. Olardan Al-Xorezmiy, Abu Rayxan Beruniy, Ibn-Sino, Al-Buxariy, YUsup Xas Xajib, Maxmud Qashgariy, Najimadin Qubra, Kunxoja, Berdax, Ájiniyaz hám taǵı basqa kóplegen oyshılarımız ózleriniń shıǵarmalarında tálim-tarbiya máselesine keńnen toqtap, jaslarımızdın aqıl hám ádep-ikramlılıq jaqtan rawajlanıw mashqalalarına ayrıqsha dıqqat awdarǵan. Olardıń miynetlerinde insannın aqıllı, ádep-ikramlı bolıp jetilisiwi, onıń joqarı minez-qulıqtın, ilim-bilimdi ielewi tiykarında ǵana ámelge asırılıwı múmkin degen pikirler berilgen.

Eń áhmiyetlisi perzentlerimizdi watanparwar etip tárbiyalaw, olarda Watan ushın ne qılıp atırǵanlıǵı, Watandı oylasa, onıń ushın qayǵırsa, xalıqtın erkin hám párawan turmısqa erisiwi ushın óziniń úlesin qosa alsa, sonıń ózi haqıyqıy watanpárwarlıq. Bul Watannın sharapatın, qádir-qımbatın bálent tutıw, onı qádirlew hám qádirine jetiw, qayǵıra alıw menen baylanıslı ruwxıy jaǵday.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Karimov I.A. Yuksak mánawiyat - yengilmas kuch. -T.: "Mánawiyat," 2008. -B.100.
2. Ózbekstan Respublikası Prezidenti Sh.M.Mirziyoev Birlesken Milletler Shólkemi Bas Assambleyasınıń 72-sessiyasında shıǵıp sóylegen sózi. - Tashkent: "Ózbekiston ovozi" gazetasi. 2017-jil 21-sentyabr (No117) sanı.
3. Abu Nasr Farabiy. Fazilat, baxt-saodat va kamolot haqida.-T.; "Yozuvchi," 2002. 12-bet
4. H.Aliqulov. Gumanisticheskoe naslediye i duxovnoe sovershenstvo lichnosti. Institut filosofii i prava. Tashkent - 2006-jil. 28-bet
5. Abu Rayxan Beruniy. Áyyemgi xalıqlardan qalǵan estelikler. Tanlangan asarlar. 1-tom. -T.: "Fan," 1968. 74-bet.